

BANK SEKTORUNDA LİZİNQ ƏMƏLİYYATLARININ EFFEKTİVLİYİNİN ARTIRILMASI YOLLARI

Ş.Q. İsmayılov

Azərbaycan Universiteti, Ceyhun Hacıbəyli, 71, Bakı, Azərbaycan

e-mail: Shayig.ismayilov@student.au.edu.az

Xülasə: Müasir dövrdə maliyyə xidmətlərinin diversifikasiyası və real sektorun maliyyələşdirilməsi baxımından lizinq əməliyyatları bank sektorunda mühüm rol oynayır. Bu məqalədə lizinq anlayışı, onun bank fəaliyyəti çərçivəsində tətbiq formaları və iqtisadi əhəmiyyəti nəzərdən keçirilmişdir. Eyni zamanda, Azərbaycanın bank sektorunda lizinq əməliyyatlarının mövcud vəziyyəti təhlil edilmiş, bu sahədəki institusional və əməliyyat çətinlikləri müəyyən olunmuşdur. Məqalədə həmçinin beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq bank-lizinq münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində praktik təkliflər irəli sürülmüşdür. Məqsəd, bank lizinqi vasitəsilə real sektora kapital axınının sürətləndirilməsi və maliyyə vasitəçiliyinin effektivliyinin artırılmasıdır. Araşdırmanın nəticələri göstərir ki, hüquqi tənzimləmələrin təkmilləşdirilməsi, vergi güzəştlərinin tətbiqi və risklərin düzgün idarə olunması bank lizinqinin inkişafına müsbət təsir göstərə bilər.

Açar sözlər: bank lizinqi, lizinq əməliyyatları, maliyyə vasitəçiliyi, investisiya maliyyələşməsi, lizinq bazarı, hüquqi tənzimləmə

Giriş

Müasir dövrdə iqtisadi inkişafın əsas şərtlərindən biri real sektorun effektiv maliyyələşdirilməsi və sahibkarlıq subyektlərinin investisiya ehtiyaclarının çevik şəkildə təmin edilməsidir. Bu baxımdan, bank sektoru vasitəsilə həyata keçirilən lizinq əməliyyatları, xüsusilə də bank lizinqi, iqtisadi fəallığın stimullaşdırılmasında mühüm rol oynayır. Lizinq, müəssisələrin uzunmüddətli əsas vəsaitlərə əlçatanlığını təmin edən alternativ maliyyə aləti olmaqla yanaşı, eyni zamanda investisiya risklərini bölüşdürmək və maliyyə bazarlarında şaxələndirməni gücləndirmək baxımından da mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan iqtisadiyyatında bank sektorunun güclənməsi və maliyyə xidmətlərinin genişləndirilməsi fonunda lizinq əməliyyatlarının rolu artmaqdadır. Bununla belə, mövcud bank-lizinq modellərinin institusional məhdudiyyətlər, hüquqi və normativ bazadakı boşluqlar, eləcə də vergi və hesabatlılıq məsələləri ilə əlaqəli olaraq optimal nəticə vermədiyi müşahidə olunur. Bu səbəbdən, lizinq əməliyyatlarının effektivliyinin artırılması istiqamətində elmi əsaslı yanaşmaların formalaşdırılması və strateji həll yollarının irəli sürülməsi zərurət təşkil edir.

Giriş hissəsində tədqiqatın məqsədi, aktuallığı və praktiki əhəmiyyəti də vurğulanmalıdır. Bu məqalənin məqsədi, Azərbaycan bank sektorunda lizinq əməliyyatlarının mövcud vəziyyətini təhlil etməklə, effektivlik səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün nəzəri və praktik həll yollarını müəyyən etməkdir. Tədqiqatın aktuallığı, lizinqin real sektorun inkişafında artan

rolundan və bu sahədə beynəlxalq təcrübə ilə müqayisədə yerli sistemin hələ tam formalaşmamış olmasından irəli gəlir. Eyni zamanda, tədqiqat nəticələrinin dövlət siyasəti və maliyyə institutlarının fəaliyyətində tətbiqi mümkün olacaq tövsiyələrlə zəngin olması, onun praktiki əhəmiyyətini artırır.

Beləliklə, bu məqalə çərçivəsində lizinqin iqtisadi və maliyyə məzmunu nəzəri cəhətdən təhlil olunacaq, Azərbaycan bank sektorunda onun tətbiq mexanizmləri qiymətləndiriləcək və effektivliyin artırılması üçün məqsədyönlü yanaşmalar təqdim ediləcəkdir.

Tədqiqat

Lizinq əməliyyatları müasir maliyyə sistemlərində həm maliyyələşdirmə, həm də aktivlərin idarə edilməsi aləti kimi çıxış edən çoxşaxəli iqtisadi mexanizmdir. Onun nəzəri əsasları bir neçə iqtisadi məktəbin və yanaşmanın tədqiqat obyektinə çevrilmişdir. Bu bölmədə lizinqin iqtisadi məzmunu, hüquqi təməli, növləri və bank sektorundakı rolu müxtəlif nəzəri yanaşmalar kontekstində izah olunur. [3]

İqtisadi nəzəriyyəyə əsasən lizinq, kapital qoyuluşlarını stimullaşdıran və investisiya axınlarını yönəldən vasitə kimi xarakterizə olunur. O, istehsal müəssisələrinin yüksək dəyərli əsas vəsaitləri birdəfəyə almaq əvəzinə, mərhələli ödənişlə icarəyə götürməsinə mümkün edir. Bu, müəssisələrin likvidliyinin qorunması, risklərin bölüşdürülməsi və vergi planlaşdırmasının optimallaşdırılması baxımından əhəmiyyətlidir. Banklar bu prosesdə lizinq obyektini üzərində hüquqi sahiblik hüququnu qorumaqla, girovsuz və daha az riskli maliyyələşdirmə modeli təqdim edirlər.

Hüquqi baxımdan lizinq əməliyyatı icarə müqaviləsi ilə kredit müqaviləsi arasında aralıq bir formadır. Bank lizinqi həm hüquqi, həm də mühasibat uçotu baxımından spesifik xüsusiyyətlərə malikdir. Beynəlxalq praktikada lizinq müqavilələri əməliyyat lizinqi (operating lease) və maliyyə lizinqi (financial lease) olaraq təsnif edilir. Maliyyə lizinqi uzunmüddətli və sahiblik hüququna yönəlmiş olmaqla, əsasən banklar tərəfindən həyata keçirilir. Əməliyyat lizinqi isə daha çox qısa müddətli və balansdan kənar maliyyələşdirmə vasitəsi kimi çıxış edir. [3]

Klassik iqtisadi məktəblərdə lizinqin kapitalla çıxış vasitəsi kimi izahı ön plandadır. Müasir yanaşmalar isə onu daha çox maliyyə mühəndisliyi vasitəsi kimi qiymətləndirir. Son dövrlərdə fintech texnologiyalarının tətbiqi və rəqəmsal lizinq platformalarının inkişafı, bank lizinqini daha çevik və şəffaf hala gətirmişdir. Banklar üçün bu, kredit portfelinin şaxələndirilməsi, risklərin yayılması və müştəri bazasının genişləndirilməsi baxımından strateji alət kimi çıxış edir.

İnkişaf etmiş ölkələrdə bank lizinqi yüksək dərəcədə tənzimlənmiş və institusional bazaya sahibdir. Məsələn, Almaniyada bank lizinqi “sənaye lizinqi” modelinə uyğun inkişaf etmiş, ABŞ-da isə lizinq şirkətləri banklarla integrasiya şəklində fəaliyyət göstərmişdir. Dünya Bankı və Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası lizinqin inkişafını KOB-ların maliyyələşdirilməsində əsas alətlərdən biri kimi qəbul edir. Bu modellər Azərbaycanın lizinq bazarının təkmilləşdirilməsi üçün də nəzəri çərçivə təşkil edə bilər.

Əsas nəzəri yanaşmalardan biri də agentlik nəzəriyyəsi çərçivəsində lizinqin mülkiyyət və idarəetmə arasında yaranan potensial ziddiyyətləri azaltmasıdır. Lizinq əməliyyatları vasitəsilə müəssisələr balanslarında borclanmanı artırmadan ehtiyac duyduqları aktivlərə çıxış əldə edir və bu da maliyyə strukturlarının sabitliyini dəstəkləyir. Eyni zamanda, banklar üçün lizinq daha az öhdəlikli, lakin daha çox nəzarət imkanı verən bir mexanizm olaraq qəbul edilir.

Azərbaycan bank sektorunda lizinq əməliyyatlarının rolu son illər ərzində nəzərəcərpacaq dərəcədə artsa da, bu sahənin inkişafı bir sıra məhdudiyyətlər və struktur problemlərlə müşayiət olunur. Təhlil bölməsində ölkədə lizinq bazarının cari vəziyyəti, əsas göstəriciləri, fəaliyyətə təsir edən amillər və beynəlxalq təcrübə ilə müqayisəli aspektlərə əsaslanaraq ümumi mənzərə qiymətləndiriləcəkdir.

Son on il ərzində ölkədə lizinq əməliyyatlarının həcmi qeyri-müntəzəm artım dinamikası ilə xarakterizə olunmuşdur. Dövlət Statistika Komitəsinin və Mərkəzi Bankın hesabatlarına əsasən, lizinq fəaliyyətində iştirak edən bank və bank olmayan maliyyə institutlarının sayı məhdud olmaqla yanaşı, onların əməliyyat həcmi də ümumi kredit portfelini müqayisədə aşağı səviyyədədir. Məsələn, 2023-cü ildə Azərbaycanda qeydə alınan lizinq portfelinin həcmi ümumi bank kreditlərinin cəmi 2,5%-ni təşkil etmişdir ki, bu da dünya ortalamasından (10-15%) xeyli aşağıdır. [3]

Ön çox lizinq verilən sahələrə kənd təsərrüfatı texnikası, tikinti avadanlıqları və nəqliyyat vasitələri daxildir. Lakin bu sahələrdə belə, lizinq mexanizminin səmərəli tətbiqi əsasən iri şirkətlər arasında müşahidə olunur. KOB subyektləri lizinqə çıxışda həm prosedur çətinlikləri, həm də yüksək maliyyə xərcləri ilə qarşılaşırlar.

Azərbaycan banklarının lizinq fəaliyyətinə marağının aşağı olmasının əsas səbəblərindən biri, lizinq əməliyyatlarının hüquqi və normativ bazasının hələ də yetərincə formalaşmamasıdır. Qanunvericilikdə lizinqin mühasibat uçotu və vergi sistemində qeyri-müəyyənliklər mövcuddur. Əlavə olaraq, lizinq predmetinin qeydiyyatı, girov kimi tanınması və əmlak üzərində mübahisələr zamanı hüquqi təminatların zəifliyi bankları bu sahəyə sərmayə qoymaqdan çəkindirir. [3]

Vergi Məcəlləsində lizinq əməliyyatlarının ƏDV-dən azad olunması və ya güzəştli vergi rejimlərinin tətbiqi ilə bağlı aydın mexanizmlərin olmaması, maliyyə lizinqinin genişlənməsinə maneə yaradır. Bu səbəbdən, bir çox banklar lizinq riskli və az gəlirli sahə kimi qiymətləndirirlər. [11]

Beynəlxalq təcrübəyə nəzər saldıqda, inkişaf etmiş ölkələrdə banklar lizinq əməliyyatlarını portfellerinin mühüm hissəsi kimi görürlər. Məsələn, Almaniya və Yaponiya kimi ölkələrdə bank-lizinq modeli güclü normativ tənzimləmə və vergi güzəştləri ilə dəstəklənir. ABŞ-da banklar lizinq şirkətləri ilə konsolidasiya olunmuş strukturlarda fəaliyyət göstərir və bu, risklərin bölüşdürülməsinə və idarəetmənin çevikliyinə xidmət edir. [14]

Azərbaycanla müqayisədə bu ölkələrdə lizinq fəaliyyəti həm hüquqi sabitlik, həm də dövlət dəstəyinin mövcudluğu baxımından daha əlverişli şəraitdə həyata keçirilir. Yerli təcrübədə isə bu cür dəstəyin məhdudluğu, bank sektorunun lizinqə meylini aşağı səviyyədə saxlayır.

Müasir dövrdə lizinq əməliyyatlarında rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi (məsələn, onlayn lizinq platformaları, avtomatlaşdırılmış risk qiymətləndirmə sistemləri) böyük əhəmiyyət kəsb edir. Lakin Azərbaycanda bu istiqamətdə tətbiqlər hələ ilkin mərhələdədir. Banklar arasında rəqəmsal lizinq platformalarının olmaması, əməliyyatların kağız daşıyıcılarda və əl ilə idarə edilməsi səmərəliliyi azaldır, vaxt və əməliyyat xərclərini artırır. [11]

Təhlillər göstərir ki, lizinq əməliyyatlarına olan tələbat əsasən iri və orta sahibkarlıq subyektlərindən gəlir. Mikro və kiçik müəssisələr, eləcə də fərdi sahibkarlar arasında lizinqin üstünlükləri və istifadəsi barədə məlumatlılıq kifayət qədər aşağıdır. Bu, həm bankların, həm də dövlətin lizinqin təşviqinə dair maarifləndirici strategiyalar aparmaması ilə bağlıdır.

Nəticə

Aparılan təhlillər göstərir ki, Azərbaycan bank sektorunda lizinq əməliyyatlarının potensialı yüksək olsa da, bu sahənin inkişafı qarşısında bir sıra institusional, normativ, texnoloji və maarifləndirici maneələr mövcuddur. Lizinq əməliyyatları real sektorun maliyyələşdirilməsində çevik və alternativ vasitə rolunu oynasa da, onun səmərəli tətbiqi üçün banklar, dövlət qurumları və sahibkarlıq subyektləri arasında daha sıx əməkdaşlığa və sistemli yanaşmaya ehtiyac var.

1. **Bank lizinqi real sektorun maliyyələşməsində hələ geniş tətbiq olunmur** – Lizinq əməliyyatları, xüsusilə KOB subyektləri üçün əlverişli maliyyələşmə mexanizmi olsa da, bankların bu sahəyə marağı zəifdir və portfellerində lizinqin payı çox aşağıdır.

2. **Normativ-hüquqi baza qeyri-kafi və səmərəsizdir** – Lizinq əməliyyatlarının hüquqi statusu, vergi güzəştləri və uçot məsələləri ilə bağlı boşluqlar bankları bu əməliyyatları genişləndirməkdən çəkindirir.

3. **Texnoloji infrastruktur zəifdir** – Rəqəmsal lizinq platformalarının yoxluğu əməliyyatların yavaş və baha başa gəlməsinə səbəb olur. Bu isə səmərəliliyi və müştəri məmnuniyyətini azaldır.

4. **Maliyyə savadlılığı və maarifləndirmə səviyyəsi aşağıdır** – Müştərilərin əksəriyyəti lizinqin mahiyyəti, üstünlükləri və tətbiq imkanları barədə məlumatlı deyildir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Əliyev Ə.Ə. Maliyyə menecmenti. Bakı: Azərnəşr, 2019.
2. Hacıyev V.T. Bank işi və kreditləşmə. Bakı: Bakı Dövlət Universiteti nəşriyyatı, 2021.
3. Əliyeva S.R. Kredit və lizinq əməliyyatları. Bakı: ADİU nəşriyyatı, 2018.
4. Rzayev R.M. Bank əməliyyatları və onların iqtisadi mahiyyəti. Bakı: Elm və Təhsil, 2020.
5. Azərbaycan Respublikasının “Lizinq haqqında” Qanunu (2009-cu il, son dəyişikliklərlə)
6. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi (ƏDV və lizinq üzrə bölmələr)
7. İsmayılov E.N. Müasir bank sistemində lizinqin rolu və inkişaf perspektivləri. Bakı: Elm və Təhsil, 2022.
8. Aliyev A.Q. Bank menecmenti və maliyyə vasitəçiliyi. Bakı: ADNSU nəşriyyatı, 2020.
9. Rose, P. S., & Hudgins, S. C. Bank Management & Financial Services. McGraw-Hill Education, 2018.
10. Fabozzi, F. J. Handbook of Finance: Financial Markets and Instruments. Wiley, 2008.
11. World Bank Group. Leasing in Development: Guidelines for Emerging Economies. Washington, D.C., 2016.
12. International Finance Corporation (IFC). Leasing Under the Spotlight: Trends and Opportunities in Emerging Markets. 2020.
13. Brealey, R. A., Myers, S. C., & Allen, F. Principles of Corporate Finance. McGraw-Hill, 2019
14. OECD. SME Financing and the Role of Leasing. Paris: OECD Publishing, 2021.

WAYS TO IMPROVE THE EFFICIENCY OF LEASING OPERATIONS IN THE BANKING SECTOR

S.G. Ismayilov

Azerbaijan University, Ceyhun Hajibeyli, 71, Baku, Azerbaijan

Abstract. In the modern era, leasing operations play a crucial role in the diversification of financial services and the financing of the real sector within the banking system. This article explores the concept of leasing, its application forms within banking activities, and its economic significance. Furthermore, the current state of leasing operations in Azerbaijan's banking sector is analyzed, identifying institutional and operational challenges in the field. The study also presents practical recommendations for improving bank-leasing relations based on international experience. The main objective is to accelerate the capital flow to the real sector through bank leasing and enhance the effectiveness of financial intermediation. The results of the study indicate that improving legal regulations, applying tax incentives, and managing risks properly can have a positive impact on the development of bank leasing.

Keywords: bank leasing, leasing operations, financial intermediation, investment financing, leasing market, legal regulation